

Lukács természet- és tudományfelfogásának összefüggései

Ropolyi László
PhD, tudományfilozófus (ELTE),
ropolyi@elte.hu

DOI: <https://doi.org/10.54310/Elpis.2023.1.9>

Lukács a *Történelem és osztálytudat*ban határozottan elutasította a dialektikus módszer alkalmazhatóságát a természet megismerésében. Később azonban saját korábbi álláspontját a mű egyik legjelentősebb hibájaként azonosította, s ennek szellemében megváltoztatta a véleményét: lehetséges és szükséges is a természet dialektikus értelmezése, olyannyira, hogy az egy marxista ontológia fundamentális komponense kell legyen. *A társadalmi lét ontológiájáról* ennek figyelembevételével készült. Lukács természetfelfogása tehát a két mű megírása között eltelt évtizedekben jelentősen változott. Ugyanakkor ez a változás nem volt független Lukács tudományfelfogásának változásától sem. Dolgozatomban szeretném világosabbá tenni Lukács természet- és tudományfelfogásának kölcsönös alakulását.

Kulcsszavak: természet, természettudomány, természetdialektika, Lukács, *Történelem és osztálytudat*, *A társadalmi lét ontológiájáról*, komplexum, Engels, Feenberg

Relatedness Between Lukács' Concept of Nature and His Concept of Science

In the *History and Class Consciousness*, Lukács explicitly rejected the applicability of the dialectical method to the scientific knowledge of nature. Later however, he identified his own earlier position as one of the most significant flaws in the work and changed his mind: it is possible and necessary to understand nature dialectically, to the extent that it must be a fundamental component of Marxist ontology. *The Ontology of Social Being* was written in this spirit. Thus, Lukács's conception of nature changed considerably in the decades between the two works. At the same time, this change was not independent of the change in Lukács's conception of science. In this paper, we would like to shed light on the mutual development of Lukács's concept of nature and his concept of science.

Keywords: nature, natural sciences, dialectics of nature, Lukács, *History and Class Consciousness*, *The Ontology of Social Being*, the complex, Engels, Feenberg

Jól ismert Lukácsnak a *Történelem és osztálytudat*ban megfogalmazott sarkalatos álláspontja, amely hegelianus tévedésnek minősíti a dialektika alkalmazását a természet megismerésében, és ilyennek tekinti Engelsnek a természet dialektikájára vonatkozó felfogását is.¹ Később azonban saját korábbi álláspontját a *Történelem és osztálytudat* egyik legjelentősebb hibájaként azonosítja, s ennek szellemében megváltoztatja a véleményét: lehetséges és szükséges is a természet dialektikus értelmezése, olyannyira, hogy az egy marxista ontológia fundamentális komponense kell legyen. Mindazonáltal *A társadalmi lét ontológiájáról* című művében továbbra is fenntartásokkal és erőteljes kritikával kezeli Engelsnek a tagadás tagadására vonatkozó természetontológiai nézeteit, s igyekszik világos különbséget tenni a szerinte teljesen releváns és szükséges marxi természetontológia és egyes, továbbra is károsnak tekintett, hegelianus elgondolásokkal terhelt engelsi nézetek között.

Míndezek nyomán arra következtethetünk, hogy Lukács természetfelfogása a két mű megírása között eltelt évtizedekben jelentősen változott. A változás értelmezéséhez igénybe fogom venni Andrew Feenberg elképzelését, mely szerint Lukácsnak a *Történelem és osztálytudat* keletkezése idején kettős természetfelfogása volt. Egyrészt úgy tekintett a természetre, mint az emberi gyakorlat tárgyára, másrészt pedig úgy, mint az emberi megismerés tárgyára – és e két szemléletmódot nem tudta vagy nem akarta egyesíteni. Ugyanakkor természetfelfogásának későbbi alakulása ebbe az irányba való elmozdulásként is értelmezhető. Kérdéses azonban, hogy vajon miért maradtak számára továbbra is elfogadhatatlanok egyes engelsi természetdialektikai elképzelések.

Figyelembe véve, hogy a természet filozófiai és tudományos felfogásai nem lehetnek függetlenek egymástól, a problémát tudományfilozófiai kontextusba illesztve is szemügyre vehetjük, vagyis természetontológiai/természetfilozófiai összefüggések mellett alkalmazhatunk tudományfilozófiai szempontokat is, vizsgálódásainkba bevonhatjuk Lukács tudományfelfogását, különös tekintettel a természettudományokra. Lukács gondolatmenetei indokolttá is teszik ezt az eljárást, hiszen a természetre vonatkozó ontológiai megállapításaiban rendszerint a természettudományok szemléletmódjára, metodológiáira és eredményeire támaszkodik. Ebből a nézőpontból kitűnik Lukács tudományfelfogásának „kettőssége”: úgy látszik, a természettudományok vonatkozásában sokáig elfogadott és követett egy „hagyományos”, a pozitivizmus által áthatott „objektivistá” felfogást, de a társadalomtudományok esetében egészen másként foglalt állást: értelmezésükben nélkülözhetetlen a „szubjektív” érdek- és értékszempontok figyelembevétele. Alkalmas tudományfilozófia révén elérhető a lukácsi kettős felfogás meghaladása, s egységesebb felfogás kialakítása. Kérdéses azonban, hogy változott-e Lukács tudományképe, valamint az objektív/szubjektív dialektikájának felfogásával kapcsolatos véleménye.

¹ Köszönöm Kovács Ágnesnek a témáról folytatott inspiráló beszélgetéseket, valamint hogy megosztotta velem Lukács tudományfelfogását elemző kéziratait. Hálás vagyok Andrew Feenbergnek is, aki lehetővé tette, hogy megismerjem Lukács-könyvének és az ebben az írásban hivatkozott dolgozatának változatait.

Az alábbiakban nem törekszem sem Lukács természetfelfogásának, sem tudományfelfogásának átfogó bemutatására. Szándékom szerint vizsgálódásaim centrumában e két elképzelés összefüggései állnak: azt szeretném világosabbá tenni, hogy Lukács természetfilozófiai és tudományfilozófiai nézetei hogyan befolyásolták és alakították egymást. A természet és a tudomány filozófiai értelmezéseinek szükségszerű összefüggései nyilvánvalóan nem kizárólag a lukácsi gondolkodásban mutatkoznak meg, hiszen (összefonódó) természetfilozófiai és tudományfilozófiai komponensek integráns részei a jelentős filozófiáknak, így a lukácsi filozófiának (is). Ami sajátos, az talán annyi, hogy ez esetben egyik fontos aspektusát jelentik Lukács „filozófiai fejlődésének”.

A „Lukács-probléma”

Az említett dilemmák manapság nem pusztán a Lukács-kutatók körében számítanak érdekes és fontos témáknak. Elemzések sokasága készült például Engels születésének közelmúltbeli bicentenáriuma alkalmából,² amelyeknek nyilvánvalóan fontos eleme volt az engelsi természetdialektika filozófiai jelentőségének és történeti/kulturális szerepének értékelése. Ezekben az írásokban természetesen jelentős szerepük volt az engelsi természetdialektikát a *Történelem és osztálytudat*ban kritizáló lukácsi nézetek elemzéseinek is.³

Lukács szóban forgó Engels-kritikája fontos a fenyegető klímakatasztrófához való marxista viszonyulás sürgető kidolgozásában is. A természet aktuális értelmezése, érvényes filozófiai, tudományos és technikai kontextusainak tanulmányozása, az összefonódó természeti és társadalmi viszonyrendszerben való eligazodás, valamilyen elfogadható ökológiai pozíció kialakítása, a fenntartható fejlődés perspektívája, illetve az ezzel összhangban lévő antropológia kidolgozásának kihívásaira keresett marxista válaszok óhatatlanul szembesülnek megoldandó természetontológiai feladatokkal s Lukács széles körben ismert és elemzések sokaságába beépült kritikai gondolataival. Jól mutatja Lukács álláspontjának jelentőségét, hogy a kérdéskör azonosítására John Bellamy Foster bevezette a „Lukács-probléma” terminust.⁴

Idézzük fel és foglaljuk össze röviden, hogy mit is nevezhetünk Lukács-problémának. Lukács az 1923-ban kiadott *Történelem és osztálytudat* „Mi az ortodox marxizmus?” fejezetének híres 6. lábjegyzetében ezt mondja:

Nagyon fontos a [dialektikának, mint] módszernek a történelmi-társadalmi valóságra vonatkozó korlátozása. A dialektika engelsi ábrázolásából származó félreértések lényegében azon alapulnak, hogy Engels – Hegel hamis példáját követve – a természet megismerésére is kiterjeszti a dialektikus módszert. Ugyanakkor a természet megismerésében nincsenek

2 Illusztrációk lehetnek a következők: Fuchs 2021, Kangal 2019, Kangal 2020, Leslie 2021, Zwart 2020.

3 Például Ropolyi 2021.

4 Foster 2008, Foster – Clark – York 2010, Cassegård 2020, Cassegård 2021.

jelen a dialektika döntő meghatározottságai: szubjektum és objektum kölcsönhatása, elmélet és gyakorlat egysége, a kategóriák szubsztátumának történelmi változása, mint a gondolkodásban való megváltozásuk alapja. stb.⁵

Alaposan leegyszerűsítve a szerzteágazó gondolatmenetet, talán mondhatjuk úgy is, hogy Lukács a történelmi-társadalmi valósághoz való aktív, forradalmi viszony lehetőségének világosabb bemutatása érdekében a természetet, a „természeti valóságot” olyan referenciaként azonosítja, amelynek objektivitásához, eleve adottságához mérve a társadalmi valóság szubjektív, konstruált és változtatható jellege világosabban megmutatkozik. A természet adott, a történelmi-társadalmi valóság emberi termék. A feladat az, hogy az utóbbit világosan megértsük, és forradalmi gyakorlatunk tárgyaként tudatosan alakítsuk. E sikeres gyakorlat értelmezését és kibontakoztatását biztosítja a dialektikus módszer: a *totalitás*nak, a kategóriák, a létmeghatározottságok totalitásának szükségszerű tudomásul vétele, felismerése és alkalmazása. „A konkrét totalitás [...] a tulajdonképpeni valóságkategória.”⁶ Lukács szerint a totalitás döntő meghatározottságai a „szubjektum és objektum kölcsönhatása, elmélet és gyakorlat egysége, a kategóriák szubsztátumának történelmi változása”. A dialektika módszerei révén válnak felismerhetővé az eldologiasított tudati képződmények, s teremthető meg a társadalmi valóság feletti uralmuk alól való felszabadulás.

A természet dialektikus értelmezése ellen – ezúttal is egyszerűsítve – Lukács nyomán oly módon érvelhetünk, hogy aligha van természeti totalitás, a természeti valóság szubjektív álláspontjainkra érzéketlen, a pusztá objektivitás birodalma, nem mi hozzuk létre, hanem az ember számára adott létszféra, valamint a természeti valóság nem történelmi kategória, hanem egyszer s mindenkorra adott.

Természetesen Lukács álláspontja a fentieknél összetettebb (és sokkal alaposabban kifejtett és alátámasztott) – sőt tartalmazza a természet megismerésére vonatkozó következő gondolatmenetet is:

Hegel történetileg maga is belátja olykor, hogy a természet dialektikája – ahol a szubjektumot [...] képtelenség bevonni a dialektikus folyamatba – soha nem képes magasabbra emelkedni, mint a mozgás – az elfogulatlan szemlélő számára jelentkező – dialektikája. [...] Ebből adódik a természet csupán objektív mozgásdialektikájának és a társadalmi dialektikának, amelyben a szubjektum is be van vonva a dialektikus kölcsönviszonyba, amelyben elmélet és gyakorlat egymás vonatkozásában lesz dialektikussá stb., szükségszerű, módszertani elválasztása. (Az, hogy a természet-megismerés fejlődése, mint társadalmi forma, a dialektika második típusának van alávetve, magától értendő.)⁷

5 Lukács 1971, 215.

6 Lukács 1971, 223.

7 Lukács 1971, 506–07.

Mindezek figyelembevételével Foster a következőképpen értelmezi a Lukács-problémát: annak az elképzelésnek az elutasítása, hogy a dialektikus módszer alkalmazható a természetre, és hogy ennek ellenére a természet pusztán objektív dialektikája létezik, és lényeges komponense a marxista elméletnek.⁸

Ezúttal nem kívánom részletezni, hogy a Lukács-probléma kialakulásában milyen történeti-társadalmi tényezők játszottak szerepet – ilyen elemzéseket nagy számban találhat az érdeklődő olvasó az irodalomban.⁹

A további elemzés érdekében azonban mindenképpen hasznos lehet a probléma különböző aspektusainak azonosítása: vizsgáljuk meg a problémába foglalt természet-, tudomány- és dialektikaértelmezéseket. Vegyük észre, hogy a probléma megfogalmazására vezető (lukácsi) értelmezések ellentmondásosak, azaz tartalmaznak egy-egy „kettős” értelmezést. A probléma forrása a kettős természet-, kettős tudomány- és kettős dialektikafelfogás. Vegyük sorra ezeket röviden.

Az 1923-ban kiadott *Történelem és osztálytudatról az Arbeiterliteratur* című folyóiratban a következő évben Rudas László és Abram Gyeborin éles kritikát jelentetett meg, többek között éppen a természetdialektika lehetőségének lukácsi elutasítását bírálva. Lukács *Hvosztizmus és dialektika* címmel írt hosszú válaszában reagált a kritikákra, védelmezve a *Történelem és osztálytudat* álláspontjait. Lukács válasza azonban akkoriban nem, hanem csak az 1990-es években jelent meg¹⁰ s váltott ki reflexiókat.

Ezek közül számomra most Andrew Feenberg reflexiója lesz érdekes.¹¹ Összevetve a *Történelem és osztálytudat*, valamint a *Hvosztizmus és dialektika* álláspontjait, Feenberg arra a következtetésre jut, hogy Lukács a kritikák hatására változtat korábbi álláspontján, és hangsúlyozni kezdi a munkafolyamatnak mint az ember és természet közötti anyagcserének a jelentőségét is. Ezzel azonban implicit módon különbséget tesz a természettudományok (eldologiasodott) és a munkafolyamat (megélt) természetfogalmai között.¹² Az előbbi természetértelmezésben nem alkalmazhatjuk a szubjektum/objektum, elmélet/gyakorlat, történetiség dialektikáját, az utóbbi módon értelmezett természet esetében viszont igen.

A *Történelem és osztálytudat* a természet értelmezésében alapvetően a természettudományra hagyatkozik. Arra a természettudományra, amely elszigetelt tényekkel és mennyiségi mérésekkel dolgozik, megvan a maga speciális tárgya, törvényei közömbösen vonatkoznak minden konkrét tartalomra, és feltételezi a tudós „kontemplatív” pozícióját, tehát hogy a jelenségek törvényeit az emberi cselekvés nem változtathatja meg.¹³

8 Foster 2008, 57–58.

9 Sheehan 1985, Vogel 1994, Vogel 1999, Foster 2008, Foster – Clark – York 2010, Cassegård 2021, Schmidt 2014, Feenberg 2014, Vajda 1967, Kelemen 1985, Westerman 2019, Zwart 2022.

10 Lukács 1996.

11 Feenberg Herbert Marcuse és Lucien Goldmann tanítványaként Lukács filozófiájából doktorált (Feenberg 1981), s azóta se vesztette el Lukács munkássága iránti érdeklődését. Ennek nyomán születtek következő írásai: Feenberg 2014, Feenberg 2021.

12 Feenberg 2021.

13 Feenberg 2021.

Ezzel a természettudományokban hatékonynak tekintett eldologiasult módszertant követ, amelyet a polgári társadalomtudomány a társadalomra is alkalmaz. „A természettudományok megismerési ideálja, amely a természetre alkalmazva csupán a tudomány haladását segíti elő, a társadalmi fejlődésre alkalmazva a burzsoázia ideológiai fegyvereként jelenik meg.”¹⁴ Lukács a természet leírására elfogadja a pozitivistá ideológiát tükröző tudományos módszert, de egy alternatív dialektikus módszert javasol a társadalom tanulmányozására. Ez az alternatíva magában foglalja az eldologiasodás megszüntetésének lehetőségét, amely a természettudomány esetében kizárt.

Ezeket úgy is kifejezhetjük, hogy Lukács lényegében követi a természettudományok és társadalomtudományok episztemológiai és metodológiai dualizmusát.¹⁵ Eljárásával azonban a természettudomány és a társadalomtudomány közötti – Rickert, Dilthey, Weber és mások által előszeretettel hangoztatott metodológiai – különbséget hangsúlyozva egyúttal fenntartja a *tudományos természet és a tényleges társadalmi életben tapasztalt természet* közötti különbségtételt is. Utóbbi esetben – például a munkafolyamatban – a szubjektivitás és a praxis hangsúlyos szerepet játszik, míg a megszüntethetetlen eldologiasodással terhelt természetben nem.

Amint láttuk, Lukács különbséget tesz a „természet csupán objektív mozgásdialektikája” és a „társadalmi dialektika” között; utóbbiban a szubjektum és objektum, az elmélet és gyakorlat vannak dialektikus kölcsönviszonyban, s a „kategóriák szubsztátumának történelmi változása” is fundamentális szerepet játszik. A tulajdonképpeni valóságra csak a dialektika utóbbi változata érzékeny.

Mindazonáltal Feenberg is emlékeztet rá, hogy Lukács a szubjektum fogalmát nem a hagyományos, objektumot és szubjektumot élesen elkülönítő karteziánus felfogás kontextusában használja, hanem a 20. század eleji német filozófiai viták, a husserli fenomenológia, az intencionalitás, a neokantianista elképzelések közegeiben gondolja el, s a szubjektum és az objektum dialektikája is ebben a közegeben mutatkozik meg.¹⁶ Ebben a vonatkozásban lényegesen tovább megy Westerman, aki a *Történelem és osztálytudat* legtöbb fogalmát s az alkalmazott metodológiákat a fiatal Lukács gondolkodására vezeti vissza, s a heidelbergi intellektuális környezettel, illetve a korabeli fenomenológiai elképzelésekkel kapcsolja össze.¹⁷

A „Lukács-megoldás”

Lukács „filozófiai fejlődésének” fontos vonulata a *Történelem és osztálytudat*ra vonatkozó saját kritikai álláspontjának kibontakozása. Világosan nyilatkozik erről a „Marxista fejlőd-

14 Lukács 1971, 224–25.

15 Kelemen 1985, 39.

16 Feenberg 2021, 161–62.

17 Westerman 2019. Érdekes e tekintetben Vajda Mihály tanulmánya is: Vajda 1967.

désem: 1918–1930” című 1967-es írásában.¹⁸ „*A Történelem és osztálytudat* [...] – akarva vagy akaratlanul – mégis a marxizmus ontológiájának az alapzatai ellen irányul [...]. [A] marxizmust kizárólagosan társadalomtannak, társadalomfilozófiának fogja fel, és a marxizmusból a természetre vonatkozólag következő állásfoglalást ignorálja vagy elveti.”¹⁹

Ez alapján az önkritikus vélemény alapján az 1964–70 között írt, de befejezetlenül maradt *A társadalmi lét ontológiájáról* című művet többek között úgy is tekinthetjük, mint a *Történelem és osztálytudat* Lukács számára már elfogadhatatlan álláspontjainak korrigálására tett kísérletet. Ilyenformán ha Foster a *Történelem és osztálytudat* értelmezései nyomán a fentebb ismertetett módon bevezethette a Lukács-problémát, akkor ezúttal *A társadalmi lét ontológiájáról* alapján bizonyára bevezethetjük a „Lukács-megoldás” terminust is. Ezzel azt a törekvést szeretném hangsúlyozni, hogy az idős Lukács saját korábbi problematikus álláspontjainak tudatában más, elfogadhatóbb megoldásokat keresett a szóban forgó problémákra. Ugyanakkor figyelemre méltó körülmény, hogy az *Ontológia a Történelem és osztálytudathoz* viszonyítva sokkal kisebb hatást váltott ki, s a (nyugati) Lukács-irodalomban – most nem elemzett okokból – ma is szinte kizárólag a *Történelem és osztálytudat* témái vannak napirenden.

Megpróbálom röviden összefoglalni, hogy milyen komponensekből tevődik össze a Lukács-probléma Lukács-megoldása. Alkalmazásával alapvetően megszűnnek, illetve megszüntethetők vagy legalább átértelmezhetők a Lukács-problémára jellemző (természet-, tudomány- és dialektikaértelmezési) dualizmusok.

Induljunk ki ismét a természet dialektikájának értelmezhetőségéből. Lukács korábbi könyve jelentős hibájának tartja ennek elutasítását, így *Ontológiájában* revideálja álláspontját. Az első kötetben így ír:

Mivel Marx számára a dialektika nem pusztán a megismerés elve, hanem minden egyes valóság objektív törvényszerűsége, az ilyen jellegű dialektika nem lehet jelen és nem működhet a társadalomban, ha nem volt meg a megfelelő ontológiai „előtörténete” a szeretlen és szerves természetben. Az ontológiailag felfogott dialektika értelmetlen, ha nem egyetemes. Ez az általánosság természetesen nem jelenti azt, hogy egyszerűen egyenlőségi jelet teszünk a természet és a társadalom dialektikája között; itt is érvényes Hegel megalapítása az azonosság és nem-azonosság azonosságáról.²⁰

A természet megismerésében (is) alkalmazott dialektika természetontológiai megállapításokhoz vezet. A konkrét (természeti) totalitás valóságkategóriájaként a komplexitás fogalma tűnik használhatónak. A *Prolegomenában* található megállapítás szerint „ismeretes, hogy éppen Hegel volt az, aki a jelenségek komplex jellegét csakúgy, mint

¹⁸ Lukács 1971, 695–735.

¹⁹ Lukács 1971, 705.

²⁰ Lukács 1976, I/97.

lényegük és összefüggéseik folyamatszerűségét elsőként megsejtette, és valamennyi filozófiai módszertani felépítésének középpontjába állította”.²¹ Ugyanakkor az *Ontológia* Marx-fejezetében előkerül a komplexus²² fogalma a lét totalitása megragadásának kontextusában. Többek között ebben a formában:

az a rendszerkritika [...], amelyet Marx tudatosan fejlesztett ki, a lét totalitásából indul ki, és arra törekszik, hogy ezt a maga bonyolult és sokrétű viszonylataiban a lehető legteljesebb megközelítésben ragadja meg. De a totalitás itt nem formális-gondolati, hanem a valóban létező világ gondolati reprodukciója, a kategóriák nem valamely hierarchikus rendszerarchitektúra építőkövei, hanem csakugyan „a meghatározott lét formái, létezés-meghatározások”, olyan viszonylag totális, valóságos, mozgásban lévő komplexusok szerkezeti elemei, amelyeknek dinamikus, kölcsönös vonatkozásai mind extenzív, mind pedig intenzív értelemben egyre átfogóbb komplexusokat eredményeznek. Az ilyen komplexusok adekvát megismerésénél a logika elveszti filozófiai vezető szerepét; mint a tiszta és ezért egynemű gondolati képződmények törvényszerűségének megragadására szolgáló eszköz.²³

Lukács mindemellett a totalitást alkotó komplexumoknak,²⁴ illetve az *Ontológia* szisztematikus részében a reprodukció leírásában „komplexusokból álló komplexusoknak” az értelmezésére vállalkozik.²⁵ Mindezekből az is kitévnik, hogy a komplexumok komplexumainak esetében immár nem áll fenn a munka, illetve a megismerés folyamataihoz kapcsolódó természet fogalmi dualizmusa. A komplexumok nem tiszta, egynemű gondolati képződmények, sem a hozzájuk való gyakorlati viszonyban, sem megismerésük során nem mutatkoznak annak. A konkrét természeti és a társadalmi-történeti totalitás – nem azonos módon, de egyaránt – komplexumként áll előttünk.

Lukács mindemellett fenntart valamit korábbi Engels-kritikájából: elveti a természet dialektikájának Engels által előszeretettel hivatkozott dialektikus törvénye, a „tagadás tagadása” ontológiai alkalmazhatóságát. Az *Ontológia* Hegelről szóló fejezetében kritizálja Engelsnek az *Anti-Dühring*ben szereplő magyarázatát:

Engels a maga világos és népszerű módján szemlélteti [...] a tényállást. Meg akarja értetni Dühringgel azt a hegeli tagadást, amely akkor megy végbe, amikor például egy árpaszemből létrejövő növény „tagadja” korábbi árpaszem-létét [...]. A valóságban tehát számtalan

21 Lukács 1976, III/129.

22 A „komplexus” kifejezés használata szokatlannak és sajátos asszociációkkal terheltnek tűnik. Bizonyára helyesebb volna itt is (és az *Ontológia* egészében is) a semlegesebb „komplexum” kifejezés használata. Saját megfogalmazásaimban ezt a terminust részesítem előnyben, de – például az idézetekben – nem változtatom meg az *Ontológia* szóhasználatát.

23 Lukács 1976, I/296.

24 Lukács 1976 I/339.

25 Lukács 1976, II/179.

esetben megsemmisül az árpaszem; ez a jogosult ontológiai kifejezés a „tagadás” logikailag meghatározott, ontológiailag azonban kevésbé értelmes műszavára. Csak meghatározott konkrét esetben fejlődik ki az árpaszemből biológiailag normális máskéntléte, a növény. De egyrészt elvonatkoztatott módon nem vesszük figyelembe ennek a máskéntlétnak a konkrét, mérvadó meghatározásait, ha ezeket a mag „tagadásának” tekintjük, másrészt ezt a valóságos-dialektikus folyamatot elhomályosítja, ha a „tagadás” révén olyan esetekkel hozzuk formálisan egy nevezőre, amelyeknek tárgyilag semmi közük ehhez a folyamathoz. Engelsnek tehát azt a feladatot kellett volna megoldania, hogy elvlassza az ontológiai-dialektikus tagadást a számtalan pusztán logikai-formális tagadástól; itt nyilvánvalóvá válik, hogy semmilyen formális, logikai vagy ismeretelméleti kritérium nem létezhet az ilyen különválasztás végrehajtására, hanem mindig a konkrét reális folyamathoz, tehát a konkrét valósághoz kell folyamodni, a megkülönböztető mozzanat tehát tisztán ontológiai, pozitív meghatározottságú. Nem tisztázza tehát, hanem összezavarja az összefüggéseket, ha az ilyen különmű jelenségeket a „tagadás” logikai műszavának rendeljük alá.²⁶

Lukács úgy találja, hogy a tagadás ontológiai státusza további tisztázásra szorul:

a szerveetlen természet egyszerű tényei [esetében] [...] egyáltalán nincs tagadás, csupán az ígylétből a máskéntlétebe való átváltozások láncolata, olyan viszonylatok láncolata, amelyekben minden elem egyúttal másét és másértvaló lét is. [...] [A] tagadás, létező, minőségileg meghatározott tárgyakra és folyamatokra alkalmazva semmiképp sem vezethet valódi egyértelműséghez a meghatározásban. Ameddig olyan tárgyról és folyamatokról van szó, amelyekben a mássá válás nem változtatja meg gyökeresen az alapvető létformát, ontológiailag teljesen megengedhetetlenek tartjuk a tagadás kategóriájának alkalmazását [...]. A mássá válás csak ott fogható fel objektíve ontológiai tagadásnak, ahol objektíve gyökeresen új fordulatot jelent a tárgyiasság- vagy folyamat-formákban. Így például egy élőlény halálának esetében, ahol megszűnik biológiai újratermelési folyamata, amely megszüntetve, vagyis a biológiai újratermelés törvényeinek alárendelve tartalmazza a fizikai és kémiai törvényszerűségeket is, és ahol az egykori szervezet meglévő anyagát ismét anyagiségének normális fizikai-kémiai törvényei kerítik hatalmukba. Ebben az esetben, noha a tagadásnak itt sincs szubjektuma, objektíve-ontológiailag tagadás megy végbe, nevezetesen a szervezet önújratermelési folyamatának tagadása, és ebből a tagadásból nem csupán valami egyszerűen új, hanem ezzel ellentétben ontológiailag új keletkezik.²⁷

Az *Ontológia* harmadik könyvében, a *Prolegomenában* Lukács megpróbálja megvilágítani a hegeli, marxi és engelsi tagadásfogalom használatának különbségeit. A tagadás

26 Lukács 1976, I/216.

27 Lukács 1976, I/217–18.

tagadása körüli viták kapcsán leszögezi, hogy Marx is kacérkodott néha a Hegelre jellemző kifejezésmóddal, de esetében ez csak „stiliztikai dekoráció”, és tárgyilag például közgazdasági érvelést használ.

Lényegesen különbözik ettől Engels álláspontja [...]. Engels [...] [m]agát a tagadás tagadását is „egy igen egyszerű, mindenütt és naponként végbemenő procedúra”-nak tekinti, és a következőkben a természet, a társadalom, és az ideológia területéről vett legkülönbözőbb példákkal szemlélteti ezt a gondolatot. A természet dialektikájának előmunkálataiban pedig egy egész fejezetet szentel a dialektikus módszer általános jellemzésének. A tagadás tagadását itt szintén úgy tárgyalja, mint a három alapelv egyikét. Számunkra tehát természetzerűleg felmerül a kérdés: mennyire jogos ez? Ha a kérdés a lét – Marx által felvázolt – dialektikájára vonatkozik, akkor a válasz: semennyire. De ha a kérdés úgy hangzik: milyen szerepet játszik a hegeli rendszer, a hegeli dialektikus módszer felépítésében, akkor a válasz: rendkívül jelentőset.²⁸

Egyszóval Lukács szerint Engels a természet dialektikájának munkálatai során nem Marx, hanem Hegel dialektikáját alkalmazza. A *Történelem és osztálytudat* pozíciójához képest Lukács álláspontja ez ügyben annyit változott, hogy immár fontosnak tart egy marxi természetontológiát, de Engels természetontológiai felfogását továbbra is hegelianus révedésként írja le – ezúttal a tagadás tagadására vonatkozó álláspontja miatt. Pontosabban azt láthatjuk, hogy Lukács az *Ontológiában* is megkülönböztet kétféle dialektikát, de ezúttal nem a természet- és társadalomdialektika különbségéről, hanem a változások logikájának általános törvényszerűsége (hegeli), illetve a komplexitások ontológiai konkrétsága (marxi) dialektikáinak az eltéréséről beszél.²⁹

Tanulságos Lukács tudományfilozófiai pozíciójának alakulása.³⁰ Az *Ontológia* szemléletmódjában a természet, a társadalom és komplexumaik egymáshoz való viszonyai (evolúció, munka, reprezentáció stb.) egyaránt filozófiai reflexiók tárgyai – a filozófia nem pusztán „társadalomtan” vagy társadalomfilozófia, hanem „világnézet”, s ilyenformán lehetőségünk, sőt szükségünk is van természetfilozófiára, valamint olyan antropológiára, amelyben az ember természeti és társadalmi létező egyszerre. A *Történelem és osztálytudat* tudományfilozófiai dualizmusa helyébe egy olyan elképzelés lép, amelyben a természet-tudományok és társadalomtudományok episztemológiai és metodológiai karakterisztikumaiban egyaránt kifejeződnek a kor világnézeti, ideológiai, kulturális viszonyai.

28 Lukács 1976, III/129. Lásd: Engels 1963a, 127; Engels 1963b, 358–63, 487–513.

29 Ez az elgondolás kapcsolódik a marxizmus úgynevezett „terjedelmi” felfogásának korabeli kritikájához. Lásd például: Vajda 1967, Fehér – Heller – Márkus – Vajda 1978.

30 Nem tudom Lukács tudományfelfogását most átfogóan bemutatni. Lukácsot nyilván nem tekintjük tudományfilozófusnak (Kelemen 1985), de tudományfelfogásának filozófiai komponenseiből jól azonosítható komplett „tudományfilozófiai” pozíciója is (Kovács 2017).

Mindazonáltal a „Mi az ortodox marxizmus?” című tanulmány mai olvasójának az lehet a benyomása, hogy Lukács akkori tudományképéből *nem* a természettudományokra vonatkozó megállapítások érdekesek ma. Valójában a történeti-társadalmi valóság kritikai megragadására vállalkozó társadalomtudomány episztemológiai és metodológiai elképzelései harmonizálnak mai tudományfilozófiai irányzatok (például a konstruktivizmus valamely változatának) szemléletmódjaival.³¹ Mindenekelőtt azért, mert képesek értelmezni a tudományokban megjelenő világnézeti, „metafizikai”, ideológiai tartalmakat is. Természetesen nemcsak a társadalomtudományokban, hanem minden tudományban. És ez nincsen másként az *Ontológia* tudományfelfogásában sem.³²

Összegzésként bizvást kijelenthetjük, hogy az *Ontológia* szemléletmódja mentes a Lukács-probléma dilemmáitól. Lukács „filozófiai fejlődése” során a természetről, tudományról és dialektikáról, valamint ezek egymáshoz való viszonyáról kialakított álláspontjai már nem abban az értelemben problematikusak.

Természetontológia és tudományfilozófia

A valóságos tudományos tevékenység, a valóságos tudomány intézményesült formái, eredményei, hordozói, közege és kontextusa a természettudományok esetében is szükségképpen a folyamatosan működtetett társadalmi praxis eredményeként léteznek. A természettudományok története, filozófiája és szociológiája világosan demonstrálja mindezt. Másként mondva: a természettudományoknak sincsen egyszer s mindenkorra adott tárgya, a természet a természettudományok szerint nem elvont, idealizált képződmény. Komplex szerkezetű és folytonosan változó entitás és efféle entitások komplexuma. A természettudományok sikeres művelői számára mindez evidencia.

Filozófiai megismerésükhöz mindössze arra van szükségünk, hogy a tudomány s így a természettudományok működését is adekvát módon értelmező és leíró tudományfilozófiát válasszunk. Ilyen tudományfilozófiákat természetes módon alakíthatunk ki a marxista filozófia szemléletmódját követve is.³³ Lukács korábban tévedett, amikor nem vette észre, hogy a valóságos természettudományos kutatómunka sokkal közelebb áll más társadalmi praxisokhoz, mint ahogyan látszik – valójában a társadalmi praxis egy specifikus formája. Az *Ontológia* tudományfelfogása már tudomásul veszi ezt a körülményt.

31 Lásd például a feminista tudománykritika képviselőinek álláspontjait (Kovács 2017), vagy Békés Vera egyik tanulmányában említetteket: Békés 1986.

32 Annak ellenére, hogy az *Ontológián* dolgozó Lukács aligha ismerhette közelebbről a posztpozitivistá tudományfilozófia jelleményeit, Bence György talán közvetített számára belőlük valamennyit (Bence 1965, Bence 1990).

33 Lásd például: Sheehan 1985, Zwart 2022.

A természet filozófiai leírásával foglalatostudó természetfilozófiák lényegében a filozófia születésétől fogva léteznek.³⁴ Meghatározott társadalmi és kulturális feltételek mellett elég fejlett természetfilozófiai nézetekből keletkeznek a természettudományok.³⁵ Alkalmasság természetfilozófiai elképzelésekből tudományok szülehetnek és ez természetesen fordítva is áll: minden tudomány tartalmaz természetfilozófiai elveket, valamilyen ösztönösen vagy tudatos munkával kialakított „természeti létező”, „természeti totalitás” kategóriákat, s tanulmányozza azok komplexumait. Minden tudomány így működik – a különbségek a tudatosság mértékében és a komplexitások természetében és konkrét szituációkba való beágyazottságaikban vannak.

Különösen jól látható mindez az utóbbi néhány évtized komplexitástudományos diszciplínái esetében. Ezek egyik első változata a termodinamika volt, s azóta is az maradt. Az utóbbi évtizedek sikeres komplexitástudományai voltak a szinergika, a katasztrófaelmélet, a homokdombelmélet, a káoszelmélet, a rendszer- és hálózatelméletek sok-sok verziója. Ezekben a diszciplínákban a természeti totalitás komplexumainak a dialektikus természetontológiákban szereplő minden adottsága tanulmányozható. Egyszerűen szólva a természettudomány és a komplexitástudomány kéz a kézben járnak.

A komplexitásokból álló természeti totalitások tipikus változatai azok, amelyekben a természeti totalitás társadalmi, kulturális totalitásformákra nyitott, s egy vagy több, a természeti totalitással kölcsönhatásban álló s így természeti totalitás jellegét megszüntető, illetve korlátozó „mesterséges” egység jöhet létre, komplexumok komplexumainak komplexumai. Az efféle kölcsönhatás sokkal gyakoribb, mint elsőre gondolnánk: minden *technikai* vagy – lukácsi kifejezéssel – praxis jellegű totalitás ilyen. A *technika működtetésének* alapvető jelentősége van az ember (mesterséges) természetének és életkörülményeinek kialakításában. Technikai totalitásszituációkban a totalitás fölötti lényegi kontroll elvileg lehetséges. Az emberi lét a természeti és technikai létszférák sajátos, egyedi, történetileg konstituálódó együttlétezése, teljesen természetes és teljesen mesterséges totalitásforma: kiborglét.³⁶

34 Ropolyi 1997, Ropolyi 2003.

35 Ropolyi 1986.

36 Haraway 2005.

Bibliográfia

- Bence György. 1965. „A tudományfejlődés »logikája« a neopozitívizmusban.” *Magyar Filozófiai Szemle* 9/4: 625–59.
- Bence György. 1990. *Kritikai előtanulmányok egy marxista tudományfilozófiához, Disszertáció, 1972, az 1989-ben lezajlott védés dokumentumaival*. Budapest: MTA Filozófiai Intézete.
- Békés Vera. 1986. „Lukács György felfogása a természet megismeréséről és a tudásszociológia ún. erős programja.” *Doxa* 7: 165–78.
- Cassegård, Carl. 2020. „Is Dialectics Applicable to Nature? The »Lukács Problem« and the Critical Theory of Nature.” *Azimuth: Philosophical Coordinates in Modern and Contemporary Age* 8/16: 143–54.
- Cassegård, Carl. 2021. *Toward a Critical Theory of Nature: Capital, Ecology, and Dialectics*. London – New York – Dublin: Bloomsbury Academic. DOI: <https://doi.org/10.5040/9781350176287>
- Engels, Friedrich. 1963a. *Anti-Dühring*. Budapest: Kossuth.
- Engels, Friedrich. 1963b. *A természet dialektikája*. Budapest: Kossuth.
- Feenberg, Andrew. 1981. *Lukács, Marx and the Sources of Critical Theory*. Totowa: Rowman and Littlefield.
- Feenberg, Andrew. 2014. *The Philosophy of Praxis. Marx, Lukács, and the Frankfurt School*. London – New York: Verso.
- Feenberg, Andrew. 2021. „Lukács’s Two Concepts of Nature: The Lived and the Reified.” *Metodo* 9/2: 157–70. DOI: <https://doi.org/10.19079/metodo.9.2.157>
- Fehér Ferenc – Heller Ágnes – Márkus György – Vajda Mihály. 1978. „Feljegyzések Lukács elvtársnak az Ontológiáról (1968–1969).” *Magyar Filozófiai Szemle* 22/1: 88–115.
- Foster, John Bellamy. 2008. „The Dialectics of Nature and Marxist Ecology.” In *Dialectics for the New Century*, szerk. Bertell Ollman – Tony Smith, 50–82. Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan. DOI: https://doi.org/10.1057/9780230583818_4
- Foster, John Bellamy – Brett Clark – Richard York. 2010. *The Ecological Rift: Capitalism’s War on the Earth*. New York: Monthly Review Press.
- Fuchs, Christian, szerk. 2021. „Engels@200: Friedrich Engels in the Age of Digital Capitalism.” *tripleC: Communication, Capitalism & Critique* 19/1: 1–194. DOI: <https://doi.org/10.31269/triplec.v19i1.1229>
- Haraway, Donna J. 2005. „Kiborg kiáltvány: tudomány, technika és szocialista feminizmus az 1980-as években.” Ford. Kovács Ágnes. *Replika* 51–52: 107–39.
- Kangal, Kaan. 2019. „Engels’ Intentions in Dialectics of Nature.” *Science & Society* 83/2: 215–43. DOI: <https://doi.org/10.1521/siso.2019.83.2.215>
- Kangal, Kaan. 2020. *Friedrich Engels and the Dialectics of Nature*. Cham: Palgrave – Macmillan. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-34335-4>
- Kelemen János. 1985. „Tudományelmélet és tudománykritika a »Történelem és osztálytudat«-ban.” *Filozófiai Figyelő* 7/3: 39–47.

- Kovács Ágnes. 2017. „Lukács' »Philosophy of Science«: The Implications of His Thought for Contemporary Debates on the Value-Laden Character of Scientific Inquiry.” Előadás, The Legacy of Georg Lukács: An International Conference, Budapest, 2017. április 27–29.
- Leslie, Christopher. 2021. „Revisiting Friedrich Engels's Dialectics of Nature in an Age of Digital Idealism.” *tripleC: Communication, Capitalism & Critique* 19/1: 78–96. DOI: <https://doi.org/10.31269/triplec.v19i1.1223>
- Lukács György. 1971. *Történelem és osztálytudat*, szerk. Vajda Mihály. Ford. Berényi Gábor et al. Budapest: Magvető.
- Lukács György. 1976. *A társadalmi lét ontológiájáról I–III*. Ford. Eörsi István. Budapest: Magvető.
- Lukács György. 1996. „Hvosztizmus és dialektika.” Ford. Illés László. *Magyar Filozófiai Szemle* 40/4-5-6: 459–537. [<https://www.lana.info.hu/lukacs-gyorgy/lukacs-gyorgy-muvei/lukacs-gyorgy-publicisztikaja-1920-1929/hvosztizmus-es-dialektika/>] (2023.01.18.)
- Ropolyi László. 1986. „A természetfilozófia megszüntetése.” *Filozófiai Figyelő* 8/2: 77–86.
- Ropolyi László. 1997. „A természetfilozófia fogalma és formái.” In *Előadások a természetfilozófia történetéből*, 9–40. Budapest: ELTE TTK. [<https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/handle/123456789/11990>] (2023.01.18.)
- Ropolyi László. 2003. „Beevezetés a Principia Philosophiae Naturalis könyvsorozathoz.” In *Isaac Newton válogatott írásai*, szerk. Szegedi Péter, 7–43. Budapest: Typotex.
- Ropolyi László. 2021. „Engels és a természet(tudományok) dialektikája.” *Eszmélet* 33/1: 25–41.
- Schmidt, Alfred. 2014. *The Concept of Nature in Marx*. London, New York: Verso.
- Sheehan, Helena. 1985. *Marxism and the philosophy of science: a critical history: the first hundred years*. Atlantic Highlands, New Jersey: Humanities Press International.
- Vajda Mihály. 1967. „Objektív természetkép és társadalmi praxis.” *Magyar Filozófiai Szemle* 11/2: 317–25.
- Vogel, Steven. 1996. *Against Nature: The Concept of Nature in Critical Theory*. Albany, NY: SUNY Press.
- Vogel, Steven. 1999. „For and Against Nature.” *Rethinking Marxism. Journal of Economics, Culture & Society* 11/4: 102–12. DOI: <https://doi.org/10.1080/08935699908685612>
- Westerman, Richard. 2019. *Lukács's Phenomenology of Capitalism: Reification Revalued*. Cham: Palgrave Macmillan – Springer Nature. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-93287-3>
- Zwart, Hub. 2020. „Friedrich Engels and the Technoscientific Reproducibility of Life: Synthetic Cells as Case Material for Practicing Dialectics of Science Today.” *Science & Society* 84/3: 369–400. DOI: <https://doi.org/10.1521/isis.2020.84.3.369>
- Zwart, Hub. 2022. *Continental Philosophy of Technoscience*. Cham: Springer. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-84570-4>